

Kystsanatoriet i Hjerting

– børn gennem 90 år

Af Aja Høy-Nielsen

En folkelig bevægelse

Kystsanatoriet i Hjerting er i dag Danmarks Lungeforenings eneste tilbageværende sanatorium. Stedets historie gennem 90 år afspejler børns skiftende behov for behandling, omsorg og socialpædagogiske tiltag.

Danmarks Lungeforening hed tidligere Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse og blev stiftet i 1901. Det var den første folkelige bevægelse (patientsforening), der tog initiativ til at hjælpe en gruppe alvorligt udsatte borgere, nemlig de mange tuberkuloseramte familier. På den tid var tuberkulosen en af de farligste sygdomme i Danmark med 6000 dødsfald om året, dvs. en tredjedel af alle dødsfald blandt voksne i år 1900. Sygekasserne, der var en gensidig kollektiv forsikring, dækkede ikke opholdsbetaling og behandling for tuberkulose og patienter med kroniske sygdomme, fordi det ville underminere deres økonomi. Ved indførelse af tuberkuloselovene i 1905 blev det muligt at give statsstøtte til Nationalforeningens sanatoriebyggeri og tilskud til opholdsbetaling. Loven gav mulighed for byggeri i forskellige udformninger: Tuberkulosehospitalet for patienter, der var så alvorlig angrebet af tuberkulose, at de ikke kunne behandles på et sanatorium, kysthospitalet for børn med lungetuberkulose, f.eks. Julemærkesanatoriet ved Kolding, eller for børn og voksne med knogletuberkulose, f.eks. Juelsminde. Et tuberkulosesanatorium, som Spangs-

bjerg Sanatorium ved Esbjerg, var beregnet for voksne med lungetuberkulose. Kystsanatorier var rettet mod børn med scrofulose kaldet kirtelsygen, en form for lymfeknudetuberkulose. Smittekilden var ofte mælk fra inficerede køer med den såkaldte kvægtuberkulose. Børnene havde blandt andet hævede mandler og lymfekirtler samt øjenlågsbetændelse.

Nationalforeningen blev med tiden en folkelig bevægelse med 14 sanatorier, to plejehjem, et kollegium, to hvide busser med røntgenudstyr til gennemlysning af befolkningen samt 200 parcelhuse til tuberkuloseramte familier. I det første år indmeldte der sig 12.078 og tre år senere i 1904 var medlemstallet 28.000.

»Høstblomst-sanatoriet ved Hjerting«

Sådan præsenterede dagbladet Vestkysten den 10. juli 1915 Nationalforeningens fjerde kystsanatorium. Sanatoriet var blevet bygget for midler indsamlet ved salg af »Høstblomsten«.

Nationalforeningen ønskede at gøre noget særlig for de kirtelsyge børn og for de børn, der måtte anbringes udenfor hjemmet, mens en af forældrene var indlagt på sanatorium. Næsten 300 børn af syge forældre havde i 1912 ophold på børnehjem eller var i privat pleje. Den 10. september 1910 blev den lille Høstblomst solgt over hele landet for 10 øre og nettoudbyttet blev 134.688,40 kr. Nationalforeningen havde besluttet at bygge fire kystsanatorier, foreløbig med et på Sjælland og et i Østjylland.

I Vestjylland mente man sig forfordelt, og året efter i 1911 nægtede kredsbestyrelsen for Ribe Amt at deltage i salget af Høstblomsten. Man må formode, at denne protest og pression påvirkede Nationalforeningen, for efterfølgende blev et kystsanatorium for drenge på vestkysten vedtaget og der blev igen solgt mærker i Ribe Amt. Der blev peget både på Fanø og Hjerting som en mulig placering, men især Holmlands Klit var længe det foretrukne sted. Sagen blev afgjort, da Guldager Sogneråd stillede en grund til rådighed i Hjerting.

I eftersommeren 1914 gik byggeriet i gang på en skrænt ca. 10 minutters gang nord for Hjerting By med storslået udsigt langs kysten mod Esbjerg og ud over bugten til Langli og Fanø. Forstranden var bred med god legeplads til drengene. Bygningens facader var af røde håndstrøgne sten, og der var hvidmalede, smårudede vinduer samt rødt tegltag, hvilket var karakteristisk for vestjysk byggestil både på landet. I stueetagen var der en stor opholds- og spisestue med pejs, derudover køkken, spisekammer og fadebur samt toiletter. På første sal en sovesal til 30 drenge, to værelser til plejemor samt værelser til en assistent og fem piger. I kælderen var der en benzindrevet motor til vandforsyningen, samt kedelanlæg hvorfra køkken og bad blev forsynet med varmt vand. På grunden var der septiktank. Den 15. juli 1915 var kystsanatoriet klar til modtagelse af 30 drenge.

De kirtelsyge drenge 1915-1948

Drengene kom overvejende fra Jylland og Fyn og var i alderen fire til 14 år. Børnenes opholdt sig som regel på sanatoriet i fire til fem måneder. Ingen børn var der mindre end fire uger, men enkelte i otte måneder. I årene 1939 til 1945/46 kom der færre drenge på kystsanatoriet, men til gengæld var det gennemsnitlige

ophold forlænget til 6-11 måneder. Årsagen var først og fremmest den, at forældrene var utrygge ved at sende børnene hjemmefra på grund af truslen om krig og de efterfølgende besættelsesår. Det ser ud til, at Nationalforeningen og lægerne på den baggrund var enige om at fastholde belægningsprocenten ved at lade børnene opholde sig i længere tid på sanatoriet. Denne problematik omtales ikke i foreningens årsberetninger. Opholdsbetalingen blev dels dækket af staten (tuberkuloseloven), dels af forældrenes sygekasse eller af kommunekassen. Drengene kom først og fremmest fra hjem, hvor forsørgeren var arbejdsmand eller håndværker, enkelte fædre var landmænd. Ca. 1/3 af drengene kom fra hjem, hvor moderen var forsørger, typisk som rengørings- og vaskekone eller syerske.

Ved ankomsten blev drengene straks undersøgt af overlæge Brinch fra Spangsbjerg Sanatorium og fik skrevet journal. Ved den mindste mistanke om, at de eventuelt var smittet med en børnesygdom blev de isoleret, og hvis de var smittet med f.eks. kighoste, skoldkopper eller skarlagensfeber, blev de straks overflyttet til Esbjerg Sygehus. Man var af gode grunde bange for, at de øvrige drenge, der i forvejen var svækkede, skulle blive smittet med en børnesygdom. Udover at føre lægejournal over hvert barn var lægen også forpligtiget til at føre optegnelser over sanatoriets belægning og drift til Nationalforeningens årsberetninger. Forstanderinden forestod den daglige drift, herunder fastlæggelse af kosten og udførelsen af hygiejnen. Forstanderinden førte også en slags journal over hvert barn og skrev til børnenes forældre ca. hver tredje måned. Forstanderinden havde ansvaret for børnene, og der stod i hendes instruks, at »legemlig afstraffelse bør så vidt muligt undgås«. I stillingsopslaget til forstanderindestillingen blev der søgt

På udflugt med hestevogn. Det var almindeligt, at gårdmændene stillede hest og vogn til rådighed, så drengene kunne få denne oplevelse med. Billedet er fra 1941 eller 1945. (Foto: Hjerting Lokalarkiv).

efter en praktisk anlagt og fuldt uddannet sygeplejerske. Lønnen var 540 kr. årlig foruden fri kost, logi og uniform samt pensionsret. Et lønniveau svarende til oversygeplejersken på Esbjerg Sygehus. De første tre forstanderinder blev der kun i kortere tid, indtil frk. Laura Bjerring tiltrådte i 1924. Hun forblev der til 1948.

De scrofuløse børn var et sørgeligt syn at skue med hævede kirtler og mandler, åbenstående mund, betændelse i øjenlåg og hornhinde. Jævnligt måtte lægen fjerne øjenvipper (hårene) for at få betændelsen til at gå over. De fleste børn havde kronisk halskatar eller bronkitis og let feber. Det var også almindeligt med

hævede, til tider betændte, bylder i armhulen og i lysken. Det betød, at lægen kunne være nødt til at skære hul i bylden for at skabe afløb, hvis ikke bylden gik i sig selv. Det var vilkårene før antibiotikæraen. De var også blege og trætte på grund af blodmangel forårsaget af en ensidig kost. Men det største problem ud over kirtelsygen var huller i tænderne. I hele perioden havde mellem 90-98 % af drengene huller i tænderne. I de første år var det læge Brinch, der plomberede og trak løse og rådne tænder ud. Et trædebor blev benyttet til udboring af tanden inden plomberingen. Omkring 1933 blev der indrettet en tandlægeklinik på Spangsbjerg Sanatorium, betjent af en tandlæge fra

Esbjerg, og hertil blev drengene sendt. Nogle børn havde polypper, som blev fjernet, andre var vådligere, og i 1940'erne var børnesår ikke usædvanlig. Kontrolvejning en gang om ugen var en vigtig parameter for at vurdere, om de trivedes – tog på i vægt.

Drengene ophold i Hjerting forløb gennem alle årene ret ens. De ankom til sanatoriet med hestevogn fra Guldager station, de senere år med bus fra Esbjerg. Ved ankomsten kom de straks i bad og blev afluset. De fik daglig fem måltider jævn mad samt 1 ¼ l sødmælk fra godkendte besætninger uden kvægtuberkulose. Drengene havde pligter for en uge ad gangen med f.eks. borddækning, kartoffelskrællning, fejning af gulve, skrabning af sne om vinteren m.m. Hver formiddag gik de med frk. Bjerring i spidsen ned til Hjerting By for at hente post og bestille varer. I mange år kom lærer Eriksen fra Hjerting Skole to gange om uge, og underviste i dansk, skrivning og regning. Om sommeren badede de hver dag. Fastelavn blev fejret med udklædning og slåen katten af tøndem. Sanatoriets fødselsdag blev fejret med gæster fra Nationalforeningen og kredsbestyrelsen. Hver sommer stillede omegnens gårdejere hestevogne til rådighed til en udflugt for børnene. Undertiden tog nogle af fiskerne drengene med ud på en sejltur. Julen var som et eventyr, fortæller en af de tidligere ansatte. Alle børn fik gaver af Nationalforeningen. Første juledag var der besøgsdag. Fjerde juledag var alle borgere fra Hjerting og Guldager inviteret til julefest med julelege og kaffebord. På den måde sagde frk. Bjerring tak til alle de naboer, som på en eller anden måde havde hjulpet kystsanatoriet i det forløbne år.

Efter anden verdenskrig var der ikke længere det samme behov for kystsanatorier. Kirtel-sygen var i aftagende. Kvægtuberkulosen var på retur samtidigt med, at mejerierne var begyndt

at varmebehandle mælken (pasteuriseret mælk). Forstanderinde Laura Bjerring var blevet 61 år og søgte sin afsked med fratrædelse den 30. november 1948.

Heinilds drenge 1948-1979

Nationalforeningen måtte således se sig om efter en anden målgruppe af drenge, som kunne nyde godt af et ophold i Hjerting. I København var overlæge Svend Heinild i 1948 blevet ansat til at lede børneambulatoriet på Finsensinstituttet og »Afdelingen for ikke-tuberkuløse børn« på Refnæs ved Kalundborg. Heinild var en pioner indenfor socialpædiatrien og blev landskendt for mange foredrag og bøger om de symptombærende børn. Børn der mistrivedes og var småsyge, børn med vedvarende ondt i maven, kronisk bronchitis og var vådligere. Med ansættelsen af sygeplejerske Marie Skov, der havde dygtiggjort sig inden for børnesygdomme, især børnepsykiatri på Rigshospitalet, Schweiz og i Norge, var det muligt at indlede et samarbejde med børnepsykiatrisk afdeling i Århus og Heinilds børneambulatorium. Kystsanatoriet i Hjerting modtog herefter »socialt syge« drenge i alderen 5-15 år til tre måneders ophold. Det siges, at Heinild sagde, at de drenge, man ikke kunne styre på Refnæs, blev sendt til Hjerting. I flere af hans børnebetretninger om drenge står, at de blev anbefalet et landophold. Måske blev de sendt til Hjerting.

Den nye målgruppe af drenge krævede en mere pædagogisk vægtet omsorg og dermed ansættelse af uddannede barneplejersker, senere erstattet af pædagoger. Men da det ikke var muligt at forhøje budgetrammen blev antallet af drenge i stedet, dog efter noget besvær, nedsat til 25. Det var ikke længere en tuberkulose-læge, der var tilsynsførende, men fra 1939 praktiserende læge E. Jessen, Esbjerg. Men rutiner-

Forstanderinde frk. Skov spiller for de små drenge. Fra først i 1950'erne. Foto: Privat.

ne med registrering af børnenes sundhedsstand og den ugentlige vejning blev fastholdt. Hvis man udelukkende læser de årlige lægebetretninger er det svært at opdage, at målgruppen af børn var blevet en anden. Uændret var derimod forsørgerens erhvervsmæssige baggrund. Det var stadig den tunge ende, der vendte nedad.

Drengenes hverdag afveg ikke fra tiden før 1948. De skrællede kartofler, dækkede bord, fejede og hjalp til. Der blev fortsat givet skoleundervisning, nu i en nyopført skolebygning på grunden. Om sommeren tog de på udflugt med rutebil kørt af vognmand Thorstensen. Han var en lun vestjyde og kunne underholde med fantastiske røverhistorier til stor morskab for drengene. Julen var forsat som den plejede med forældrebesøg første juledag, men desværre med et lille fremmøde på grund af af-

standen, idet en del af drengene kom fra Sjælland og København. Fjerde uledag var egnens befolkning indbudt til kaffebord, og der blev spillet dilettant.

Efter 30 ½ års virke i Hjerting tog frk. Skov sin afsked som 67-årig i 1979. 25 år efter fortalte frk. Skov, at hun tit havde ønsket, at det var forældrene hun havde fået på ophold og ikke de symptombærende børn. Behandlingstilbudet til disse socialt og adfærdsmæssigt belastede drenge var ikke længere tidssvarende. Nye socialpædagogiske behandlingsmetoder, der rettede sig mod hele familien og foregik i nærmiljøet, vandt frem.

Grænsebørn ved havet 1979

Nationalforeningen måtte endnu engang revidere sine opgaver i forhold til børnene og søge ny leder og samarbejdspartner. En gammel

aftale med Dansk Sundhedstjeneste i Sydslesvig blev genoptaget, og Kystsantoriet modtog her efter udelukkende børn fra det danske mindretal i Sydslesvig. I alle årene har det været overlæge Gundhild Cordes fra Dansk Sundhedstjeneste og de tilknyttede fem danske hjemmesygeplejersker, der udvælger børnene – både piger og drenge – til otte ugers ophold. Opholdet betales af Dansk Sundhedstjeneste, og Nationalforeningen administrerer regnskab og lønninger som hidtil. De to organisationer mødes flere gange om året. Nationalforeningen, fra 1995 Danmarks Lungeforening, ejer bygningerne og sørger for den løbende vedligeholdelse.

Forstanderinde Inger Eriksen, 1986-1996, oplyser, at mange af børnene led af astma, mistrives eller kom fra hjem med socialt dårlige forhold. Der var plads til 25 børn i alderen fire til fjorten år, og der var ofte flere søskendepar. Personalnormeringen var stram, foruden lederen var der 9-10 pædagoger/pædagogmedhjælper. Personalet arbejdede i to-holdsskift med en vågen nattevagt. Embedslægeinstitutionen havde det lægelige tilsyn og ved behov for lægehjælp blev byens praktiserende læger benyttet. De årlige beretninger var yderst beskedne og omtalte udelukkende belægningsprocenter og børnenes alder.

Børnene havde deres skolebøger med og fik undervisning af lærere fra Hjerting Skole. Hver andet år blev der holdt loppemarked med salg af hjemmelavet hybenmarmelade og boller samt de donerede gaver. De indkomne midler blev brugt til køb af nyt legetøj. Der var forældredag en gang om måneden og med tiden var der flere forældre, der har fået bil og kom på besøg. Julen var ikke længere som i gamle dage, for kystsantoriet lukkede mellem jul og nytår.

Ny ledelse 2001

I 2001 var det slut med 86 års ledelse ved sygeplejersker, og Danmarks Lungeforening valgte deres mangeårige medarbejder, pædagog Dorte Kristensen som ny leder. Børnene kommer fortsat fra det danske mindretal i Sydslesvig, hvor det nu drejer sig om overvægtige børn og børn i medicinsk behandling for f.eks. astma. For at imødekomme børnenes behov for sundhedspleje og vejledning blev sundhedsplejerske Annette Pedersen ansat i en deltidstilling pr. 1. februar 2002. Børnenes antal er reduceret til 18 og dertil er der ansat 15 medarbejdere, overvejende pædagoger. Fire af børnene er mellem 4-6 år, de øvrige 12 modtager fuld skoleundervisning af lærere fra Nordvangsskolen. Tre dage om ugen foregår undervisningen på sanatoriet og to dagen om ugen på skolen, hvortil de kreative fag er henlagt.

De overvægtige børn udgør ca. $\frac{1}{3}$, og de ved, at de er i Hjerting for at tabe sig. De får samme kost som de øvrige, men mindre portioner og det vigtigste, den daglige motion, er en $\frac{1}{2}$ time med »sved på panden«. Motionen foregår sammen med en af de ansatte og kan være cykelture, svømning eller aktiviteter i motionsrummet. Børnene taber sig fra $\frac{1}{2}$ -1 kg om ugen. Efter hjemkomsten er det hjemmesygeplejersken, der følger børnene og vejleder forældrene.

Der er ikke længere fast besøgstid, forældrene må komme, når de har lyst, og det gør de. Mobiltelefoner har børnene også, og så længe de selv kan administrere brugen af den, dvs. at den skal være lukket i skoletiden og under måltiderne, blander personalet sig ikke. En samtale til Tyskland koster 2 kr. i minuttet. Sanatoriet er som i tidligere tid vendt mod lokalsamfundet, og til alle større aktiviteter inviteres naboerne og tidligere ansatte, f.eks. da den nye bålplads blev indviet med stegte pølser. Til det sidste bestyrelsesmøde inden jul inviteres de to

”Sved på panden” er en af aktiviteterne på for overvægtige børn, 2003. (Foto: Kystsantoriet i Hjerting).

tidligere forstanderinder Marie Skov og Inger Eriksen med.

Med udgangen af 2006 udløber den 5-årige kontrakt mellem Dansk Sundhedstjeneste og Danmarks Lungeforening. I øjeblikket, sommerne 2006, er en forhandling igang om forlængelse af kontrakten for årene 2007-2011

Kilder

Landsarkivet for Nordjylland

PX7 B 3 Ribe Amts Lægekredsförening

Protokol nr. 4, s. 89-91.

Instruks for lægerne ved Nationalforeningens Kystsantorier og Instruks for forstanderinderne ved Nationalforeningens Kystsantorier.

Andre kilder

Nationalforeningen til Tuberkulosens bekæmpelse. Årsberetninger inkl. de lægelige beretninger 1915-1952 samt 1981-1982. Lægelige indberetninger 1981-2000.

»Høstblomst-Sanatoriet ved Hjerting«. Esbjerg Avis, den 10. juli 1915.

Eva Holskov: »Grænsebørn ved havet«, Danmarks lungeforenings medlemsblad Lungenyt, 2001.

Bøger

Arboe-Rasmussen, Claus. *Om 100 år er alting glemt*. Danmarks Lungeforening 1901-2001. Augustenborg, Als 2000.
Hvidt, L. N. *Den danske Medicinalløvgivning*. København 1916, s. 170-185.

Høy-Nielsen, Aja. *Sygeplejersker i en provins*. Dansk Sygeplejeråd 1999, s. 147-151.

Karlsen, Hugo Hørlyck (red.) *Det drejer sig om tillid*. Bog om Svend Heinild. København 1989, s. 10-12 samt 202-203.

Sand, Knud. *Medicinalløvgivning og socialmedicin*. København 1956, s. 153-156.

En særlig tak til

Grete Gregersen, Hjerting Lokalarkiv
Petra Jakobsen, ung pige 1937-1939
Marie Skov, forstanderinde 1948-1979
Inger Eriksen, forstanderinde 1986-1996
Dorte Kristensen, forstander 2001-

Aja Høy-Nielsen. Født 1944. Havnegade 69, 6700 Esbjerg. Sygeplejerske. Tilknyttet Dansk Sygeplejehistorisk Museum. Har skrevet artikler til fagblade, årbøger og portrætter til Dansk Kvindebiografisk Leksikon samt bøgerne:
»Sygeplejersker i en provins – træk af sygeplejens historie og professionalisering i Esbjerg i årene 1890-1925«. Dansk Sygeplejeråd 1999 og
»Emil Cold 1865-1953 – læge i Esbjerg. Lægen og mennesket, tiden og stedet«. Esbjerg 2005.